

efter bestämmelse vid tjänstetillsättning, sedermera gjort åtagande eller enligt av domkapitel fastställd instruktion åligger befattningshavare, tillsatt före kungörelsens trädande i kraft, såframt ej annorlunda mellan befattningshavaren och församlingen överenskommes.

Om kapitlet »Ordning medh svensk Kyrkesong» i 1571 års Kyrkoordning.

III.

Tidegudstjänsterna intogo — åtminstone vill det synas så — i det liturgiska arbetet under reformationens första decennium en undanskymd plats.¹ Olaus Petri har, säger Rodhe, säkerligen icke haft någon kärlek till officiet.² Det hölls på latin och dess försvenskande var en hart när omöjlig sak. »Det utfördes med konstmässig sång, Olai Petri i musikaliskt-estetiskt hänseende torftiga mässa vittnar ej om några musikaliskt-estetiska intressen hos sin upphovsman. För honom måste därför dessa gudstjänster te sig som en verkhelighetens gudstjänst, åsyftande förtjänst inför Gud.» Det är möjligt, att man med citat ur Olaus Petris skrifter kan belägga denna framställning; det ställe som Rodhe anför, synes knappast beviskraftig. Här hävdas icke någon annan ståndpunkt än den, som varit reformationens, även när det gällt att försvara officiet. »Then andra tjänisten är then som man plägar kalla gudz tjänist, som gudh dock icke befalt haffuer, utan är aff påwar och biscopar insatt, och en part som monge haffua sich sielffue företaghit epter theras eghet sinne, som them haffuer synts i en godh mening, såsom är med läsning, siungning, fasto som thet nw tilgåår, kyrkogång, pelegriks resor, och annat sådana, thet gudh intit budhit eller befalet haffuer, Om sådana gudz tjänist talar Christus säyandes, Thetta folkit nalchas mich med sin mwn och hedrar mich med sina läppar» o. s. v. ». . . . . och han (Galle) aldrigh skal kunna bewisa ath gudhi skeer ther en tjänist medh, epter gudh thet icke budhit haffuer, Läsa och siunga siw kyrkiones tijdher är icke gudz bodh . . . . ». Fronten var vid denna tid vänd mot papisterna, och hela Olaus Petris framställning ingår i ett negativt sammanhang. Man bör därför icke överdriva skillnaden mellan ett uttalande som detta och de uttalanden, som Laurentius Petri gjorde under 1560-talet, då fronten var vänd mot den påträngande kalvinismen. I Om kyrkostadgar och ceremonier, skriven 1566, tryckt 1587, behandlas officiet i det kapitel, som bär följande rubrik³: Andra slagh kyrkiostadgar. Til huilkit höra alla the Ceremonier som i sigh sielffua äro wilkorliga, och vthi een

¹ Till det följande se Rodhe: Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition.

² Rodhe a. a. sid. 15 f.

³ Sid. 53.

Christeligh församling synes någralunda kunna lijdhna warda, såsom och vthan skada umbäras, heller och affskaffas, Thet altijdh medh them skee måste, än är som helst the genom någrahanda skadligh tilfelle, som icke elies j tijdh rettat warda, (såsom är wantro, misbruk, myckenheet, twång, föreningens skeen och efterlenkelse in till sanningennes fiender, the fromas förargelse och beswäring, lärornes förmärkelse och förachtelse, Christeliga leffuernes och goda seders förkrenkelse) etc. mista sijn retta wilkorliga artt, och bliffua olijdeliga och skadeliga, ia ochristeliga. Det heter där om kyrkotiderna¹: »Item the kyrkio tijdher, Nemliga otte sång och Afftonsång, som här til dags haffuer plägat brukas, kunna och så än nu warda lijdhna och öffuade vthi församlingenne, efter sin ordning med psalmer, hympner, antiphoner, lexe, responsoriis, collecter, både på swensko och latijn allenast thet bortlagdt som öffuer flödigt är, och sigh icke rymer medh then helga scriff, såsom slijkt nogh finnes ther ibland.» Även i K. O. framföras, som vi sett, samma åsikter (sid. 14. 103).

Om man därför bör vara försiktig med att påstå, att 1530-talets reformatorer eller åtminstone Olaus Petri gärna sett, att officiet försvunnit, kan man dock näppeligen komma ifrån, att en accentförskjutning ägt rum. I sina förklaringar över Västerås recess och ordinantia, av Ahnfeldt daterade till 1533 eller 1534, säger Laurentius Petri nämligen,² att det ej behövs så många kaniker som förut, då de endast skola akta på Guds ord och icke så mycket bekymra sig med jurisdiktion, »Sakehörelse» och regemente, vilket till största delen tillkommer världslig överhet. Men att man skulle hava dem blott för »Choorgångh skuldh, Messan, Process och slicht tingest» är mera uppkommet av människofunder än av Guds ord. I K. O. 1571 åter heter det (sid. 106): »Så ville thet ock wara Dieknomen för tungt hwar dag siunga vthi Kyrkionne, effter inge andre äro som thet göra kunna, nemligha the Chorprester, som förr haffuer warit sätt, medh mindre at förberörde Chorprester åter komma j bruket igen, som wäl wore mögeligit.» Man kan icke gärna komma ifrån, att här föreligger en skillnad. Det förefaller tydligt, att i det senare uttalandet ligger ej blott en förmodan med anledning av att Johan III kommit till makten, utan även något av önskan.

Summera vi de principiella uttalanden, som anförts, kunna vi alltså säga, att det synes vanskligt att påvisa, att den svenska reformationen icke varit enhetlig i sin ställning till officiet, men att det helt naturligt måste föreligga en skillnad mellan 1530-talets upprenningsarbete och det uppbyggande arbete, som sedan följde.

Huru därmed än må förhålla sig, kan man dock konstatera, att breviariegudstjänsterna under 1530-talet fortfarande stodo i fullt flor. Mötet i Örebro 1529 bestämde³, att »skal och ske i alla skolastughor, at ther skal hwar dag en lectio hafwas i then helga scriff, til hwilka och mågha korpresterne sökia, besynnerliga om them icke någhor annor lectio läses ther förutan, och skal them ju så skickas tidegerden att the måga hafwa tidh

¹ Sid. 62 f.

² Cit. efter Ahnfeldt i Tidskr. f. Teologi 1893 sid. 196.

³ Tidskr. f. Teol. 1893 sid. 60.

och stund til». Domkyrkornas korpräster funnos alltså kvar vid sin gamla sysselsättning. Vad åter landskyrkorna beträffar, synes icke heller där någon förändring ha skett. I ett synodalcirkulär från Uppsala av år 1535² läsa vi sålunda fortfarande samma uttryck som i ett av 1526: »A presenti synodo vsqve ad Aduentum nulla fit festorum seu officiorum variatio». Articuli ordinantiaes föreskrifter i detta hänseende torde få betraktas såsom uttryck för gällande praxis: »Hwar dag skall Ottesång och Aftonsång hållas.»³ Vid denna tid voro alltså horae minores ur räkningen, medan däremot horae majores fortfarande funnos kvar överallt, och alla dagar.

Vadstenaartiklarna nämna ingenting om officiet. 1561 års K. O. har samma bestämmelser som den av 1571. Mellan 1540 och 1560 tycks alltså den förändring ha försiggått, som inskränkte officiet från horae majores överallt och alla dagar till horae majores i städer, där skolor funnos, om lördagskvällar och söndagar. En föreställning om, hur denna förändring tillgått kan man möjligen få genom att ifrån skilda håll leta samman notiser, som beröra denna sak. Drivande torde väl ha varit dels förändringarna i kyrkans ekonomiska villkor, dels de nya kraven på präst och gudstjänst. Domkyrkorna gingo i spetsen för den liturgiska utvecklingen och landsorten kunde icke tänkas gå sin egen väg i fråga om officiet. Vid domkyrkorna hade officiet utförts dels av korpräster, dels av sådana, som studerade till präst. Vad nu korprästerna beträffar, försvunno de småningom. 1553 omtalas, hur Gustav Vasa förordnar om underhåll för korpräster i Åbo; sedan försvinna de. Dock är att märka, att notisen om det avlagda bruket av korpräst icke finnes i K. O. 1561 utan införts först i K. O. 1571. Vad åter de teologie studerandena beträffar, så var ju under medeltiden det liturgiska ett synnerligen viktigt moment i deras utbildning, och deras absolverande av officiet kunde alltså betraktas som en nyttig övning. Den evangeliska prästutbildningen hade helt andra ideal. Dess inställning måste bli, att det måste vara »Dieknomen för tungt hwar dagh siunga vthi Kyrkionne». Så tystnade sången om vardagarna i domkyrkorna. När djäknarna sedan förflyttades från domskolorna ut till prästgälden på landsbygden, ha de väl ofta nog helt enkelt ej haft tillräcklig liturgisk färdighet för att kunna absolvera officiet. Vidare hade predikan ställts i centrum, och då åhörare på landet troligen kom att saknas under veckans lopp, fingo tidegudstjänsterna förfalla. Att utvecklingen kanske ej fått alldeles sköta sig själv, antydes måhända av den fullständiga avsaknaden av bestämmelser om officiet i Vadstenaartiklarna. Kanske hörde denna punkt till dem, där konungens och ärkebiskopens meningar divergerade.

Medan sålunda officiets utbredning småningom inskränktes, försiggick en kraftig ombildning också av dess innehåll. Många av de stridigheter, som uppstodo kring mässan, förskonades officiet på grund av sin natur ifrån. De två principer, som här kommo till användning, voro att

² Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, utg. av Herman Lundström I, sid. 6.

³ Ahnfeldt: Bidrag till svenska kyrkans historia i sextonde århundradet. Ny följd. Sid. 12.

det svenska språket borde så mycket som möjligt användas och att predikan borde ha stort utrymme i gudstjänsten. Men ingen av dessa principer var s. a. s. absolut, de medgävo graderingar och successiva övergångar. Den ständigt verksamma negativa principen, att allt skulle utrensas, som ej överensstämmer med Guds ord, fick här ej samma genomgripande betydelse som ifråga om mässan, eftersom officiets innehåll skiftade från dag till dag, varför en förändring endast kom att gälla en liten del av kyrkoåret.

Emellertid tycks predikan ännu vid tiden för *Articuli ordinantiae* ej ha fått något större utrymme i tidegården. Det heter i Art. 11¹: »På Helige dags aftnar, som kallas vigiliae, skall efter aftonsången hållas en kort predikan ther folket warder undervist om samme Helige dagar.» Detta är artiklarnas enda föreskrift, som bestämt talar om predikan i otte- eller aftonsång. Emellertid finna vi, att K. O. ej gått långt över dessa bestämmelser. Den räknar icke med predikan i ottesången och föreskriver den ej heller för aftonsången — allra minst i vigilierna, »tå antingen litet eller ock alzintet folck är j Kyrkionne». Predikan i aftonsången tycks emellertid ha varit ganska vanlig, liksom även katekesförhör före predikan. Sålunda jämföras de ställen, »ther predican skal hållas», och de, där »predican icke hållen warder Afftonsongstijdh», utan att det ena kallas bättre eller vanligare än det andra, och katekesförhöret kallas för en god sed utan att K. O. särskilt pläderar därför. Vad officiets innehåll beträffar, var man länge hänvisad till allmänna föreskrifter; så t. ex. i *Articuli ordinantiae* art. 2²: »... dock så att inga ochristeliga stycken inmengias: Icke heller något thet löst eller lättferdigt är sjunges, utan hwad wäl och gudeligen lyder. The sänger, i hwilkom något ord finnes, som gifwer enfalligom Människjom tillfalle til kötslig frihet, skola icke brukas, heller sådane som thenne är: Then snara är brusten och wi äre fri. Slika sänger gjöra en ganska stor förargelse ibland de oförståndige.» K. O. har samma inställning, men som vi sett givas där mera detaljerade synpunkter. Som vi veta hade Laurentius Petri också genom bearbetning av brevariet sökt möjliggöra ett riktigt urval.

Arbetet med att försvenska officiets texter hade redan tidigt tagit sin början. Redan av 1531 års mässa kunde nämligen officiet draga nytta. En anknytning till traditionen föreligger i det förhållandet, att botpsalmerna föreslås till introitus. Dessa brukade under Medeltiden sjungas i omedelbar anslutning till *matutin-laudes*.³ Väsentligare är emellertid, att 16 kollektor ingingo i mässan 1531. Dessa voro gemensamma för mässan och officiet, där de brukades i *laudes* och *vesper*; de kunde sålunda komma till användning även vid läsningen av officiet. De böner, som upptagas, äro Pingstdagens kollektbön, två böner *pro pace* och *pro statu ecclesiae* i den medeltida mässan — de finnas fortfarande i 1553 års sångbok — samt kollektbönerna för (enligt Uppsalamissalets ordning, som tydligen legat till grund) 1—6, 8—10, 13, 14 och 17. söndagarna efter Trefaldighet samt *collecta de sanctis generalis*. Om dessa böners användning

¹ Ahnfeldt a. a. sid. 14.

² Ahnfeldt a. a. sid. 12.

³ Rohde a. a. sid. 15.

annat än vid högmässa talas emellertid icke: »Her epter följer noghra collector eller böner, som mågha haffuas j messone näst epter ingongen, stundom then ena och stundom then andra til tess flere warda vihsette.» I 1537 års upplaga av mässan heter det däremot: »Fölia nw någhra Collector som ymsom mågha haffuas j messone och androm tijdhom.» Dessa andra tider äro tydligen brevariegudstjänsterna. Här tillkommer vidare ett avsevärt antal böner, nämligen för Adventssöndagen, Juldagen, Nyårsdagen, Trettondedagen, Palmsöndagen, Påskdagen, Himmelsfärdsdagen, Kyndelmässodagen, Bebådelsedagen, Johannes döparens dag, de Angelis, de Apostolis, de Martyribus samt bönen ad completorium: Waka offuer oss.

Om Olaus Petri sålunda genom sin försvenskning av mässan kom att utföra en värdefull gärning även till officiets fromma, nedlade han ett ej mindre betydelsefullt arbete på hymnerna. Även om han haft medhjälpare, var han dock själv den främste även här. I psalmböckerna av 1526 och 1530 är emellertid uppmärksamheten ännu ej riktad på officiet. 1536 hade däremot två grupper av psalmer tillkommit, som båda utgjorde ett steg i riktning mot försvenskning av officiet, nämligen dels cantica för matutin, laudes, vesper och completorium: Te Deum, Benedictus, Magnificat och nunc dimittis, dels ett antal hymner. De äro vesperhymner (eller ad completorium) för följande dagar: Adventssöndagen, Juldagen, Quadragesima, Påskdagen, Himmelsfärdsdagen och Pingstdagen² samt apostla- och martyrdagar; vidare hymner för vesper och completorium på vanliga söndagar.

Efter år 1536 fanns alltså möjligheter att, om man så önskade, utföra följande delar av officiet på svenska: lektioner ur N. T., Psaltaren, Vishetsboken, Ordspråksboken och Syrak, cantica, kollektbön och vesper och completoriehymn. Något måste ju i så fall ombildas, då t. ex. ej hela kollektserien fanns på svenska. Ottesångshymnen undantagen funnos alltså redan nu alla de texter översatta, som i K. O. föreskrivas skola nyttjas på svenska.

I några bevarade handskrifter, som av Rodhe behandlas i »Studier o. s. v.», ha vi vittnesbörd om det arbete, som under de närmaste decennierna ägnades officiet. Äldst äro mässböckerna från Hög och Bjuråker. I dessa upptagas de delar av officiet, som skulle förrättas på svenska; det övriga får tagas ur de gamla böckerna. Vidare är det tydligen meningen, att 1536 års sångbok skall användas; på hymnens plats i completoriet införes nämligen en översättning av Corde natus ex parentis, som är completoriehymn på Juldagen. Då det tydligen icke kan vara meningen att använda denna som hymn året runt, avses uppenbarligen en komplettering av sångboken, där den saknas. De delar av officiet, som försvenskats, äro: Matutinen: Domine labia mea, Deus in adjutorium, Invitatorium och Venite för Juldagen, dies Purificationis, Bebådelsedagen, Påskdagen, de Apostolis, Venite de Sanctis, Te Deum, Benedicamus. Completoriet: Inledningsversikel (Converte nos) och psalmantifon (Mise-

² Pingstdagshymnen. Veni creator spiritus är i Uppsala-breviariet hymn till tersen. I Strängnäs-breviariet tycks den tillhöra den första vespern.

rere mihi), Capitulum (alternativt ur 1 Petr. 4 eller Jer. 14), Responso-
rium breve, versikel (Custodi nos), antifonerna super Nunc dimittis
Pacem tuam och Salva nos. Därpå följer preces dominicales och Waka
öffuer oss.

Överblicka vi, vad som gjorts för att försvenska officiet, finna vi
alltså, att vid 1540-talets mitt en ej ringa del därav utfördes på moders-
målet, där mässböcker av samma slag som Högs användes; ty vi kunna
taga för givet, att även kollekterna i 1537 års mässta samt den nya bibel-
översättningen kommit till användning. I själva verket har försvensk-
ningen enligt de dokument, vi ännu ha kvar, varken förr eller senare
fortskridit så långt. Visserligen veta vi ju ej, hur stor spridning sådana
försök till försvenskning fått.

I ett för liturgiskt bruk lämpat tryck samlades vad som åstadkommit
genom 1553 års sångbok: Een liten Songbook til at bruka i Kyrkionne. Av
för officiet brukbart material innehåller den hymner och kollekter. Några
nya hymner ha emellertid icke tillkommit sedan 1536; samtliga där upp-
tagna officiehymner äro här underlagda notlinjer, som emellertid äro
utan tryck. Att ifylla dem var alltså överlämnat åt den enskilda före-
tagsamheten. Kollektserien är här fullständig. Avdelningen de Sanctis
omfattar böner in die Purificationis, in die Annuntiationis et aliis
festis diue Virginis, de S. Johanne Baptista, de Angelis, de Apostolis, de
Martyribus, de Sanctis collecta generalis, ad completorium.

Sven Björk.

Tävlingen om ny kyrka i Johannesberg i Göteborg

har nu avgjorts av prisnämnden, som haft ett synnerligen svårt och om-
fattande arbete. Icke mindre än 151 förslag ha insänts. Prisnämnden har
utgjorts av sysslomannen W. Bergman, länsarkitekt E. Friberger, förste
stadsarkitekt K. Samuelsson, generaldirektör I. Tengbom och kyrkoherde
Th. Wedlin. Tävlingen, som är den första stora allmänna tävlingen om en
modern svensk kyrka, visar många intressanta sidor av den nutida bygg-
nadskonstens inställning till kyrkobyggnaden. Tyvärr kan man icke sä-
ga, att resultatet öppnar nya vägar för ett samarbete mellan präster och
arkitekter i skapandet av en tidsenlig kyrkobyggnad. Förslagen voro an-
tingen exklusivt moderna eller mer eller mindre traditionsbundna. I en
ledande facktidskrift för byggnadsväsen läses bl. a.: »Nutida arkitektur,
konst och teknik väntar . . . fortfarande på att från kyrkohåll få ett allvar-
ligt ställningstagande till de problem, varav båda parterna äro avhängiga.»
I samma organ betecknas första priset av Sigfrid Ericsson, den kände
skaparen av så många vackra helgedomar i Västsverige, som liggande pa-
stichen ganska nära och främmande för modern byggnadskonst.

Alla tänkbara — kanske också otänkbara — former för kyrkobygg-
nad företrädades bland tävlingsförslagen. Sålunda liknade ett en forn-